

Att bli utvald och bortvald. Gallrandets ontologi.

Liv Nilsson Stutz, professor i arkeologi vid Linnéuniversitetet

Människan och tingen

Människan är en varelse som under miljoner år utvecklats genom processer som är intimt förknippade till hennes förmåga att använda föremål. Det är först då hon kom på att hon kunde framställa vassa eggar på stenredskap som hon kunde börja konkurrera med andra rovdjur och få tillgång till tillräckligt mycket kalorier för att nära en växande hjärna – en hjärna som i sin tur möjliggjorde ytterligare evolutionära processer mot ökad socialisering, förmåga till komplex symbolisk kommunikation och kreativitet. Det handlar inte bara om att lösa praktiska problem. Det handlar om förmågan att använda sig av språk, symboler och materiella ting för att anpassa sig, bygga relationer och kommunicera och på så sätt fylla existensen med mening – att skapa en värld i vilken man hör hemma. Det ger tröst, tillhörighet och gemenskap, och möjliggör vår överlevnad. Det är detta som gör oss till människor, men det skapar också problem. Idag har vår art kommit att dominera planeten så till den grad att vårt behov att skapa, producera och konsumera saker har blivit ett så allvarligt problem att det, i ett längre tidsperspektiv, kan bli vår undergång. Vad kan vi människor då göra? Kan vi bli mer än människor? Hur kan vi hantera det grundläggande behov, eller kanske missbruk, vi tycks ha utvecklat för att inte bara omge oss med materiella ting, utan också att hela tiden ackumulera mer, i vår strävan att känna att vi hör hemma i världen? Måste vi börja lära oss att avstå, eller hittar vi nya strategier vi uppfattar som mer hållbara för att fortsätta?

Ontologi. Tingen och vi

Den här texten tar avstamp i vad jag kallar gallrandets ontologi. Ontologi är ett begrepp som hämtas från filosofin och som betyder "läran om varandet." Den berör frågor om hur allt är beskaffat, vilka värden och relationer vi tillskriver allt omkring oss, och hur vi förstår världen och vår egen plats i den. Ontologi förutsätter mänskliga processer som tolkning och meningsskapande. Dessa ges utlopp i vår kollektiva kreativitet och varierar mellan olika kulturer och förändras över tid.

De materiella tingen vi omger oss med, från tandborstar till konstverk, är del i denna komplexa väv av betydelse och värderingar. Genom att betrakta deras egenskaper och deras plats i sammanhanget kan vi på ett aktivt sätt

relatera till dem och sätta dem i relation till oss själva. Varför väljer jag en tandborste med vissa egenskaper och inte andra? Har jag lyssnat på tandvårdsexpertens råd om vad just jag bör välja? Spelar det någon roll hur den ser ut eller vad den kostar? Väljer jag en som är hållbart tillverkad? Varför? Kan jag återvinna den? Varför anser jag ens att jag behöver en tandborste? Varje liten micro-fråga påverkar mig i mina val. Ytterst kan vi ställa frågan: Hur hänger den valda tandborstens egenskaper samman med resten av vår värld, och vad säger mitt val av tandborste om mig och hur jag ser på min plats i världen?

Gallring, sopor och relationer

Gallring handlar om att avstå, ge bort, kassera, och destruera. När vi gallrar inverterar vi den process som beskrivits av tandborstsköpet. Nu handlar det inte om att välja utan om att välja bort. Gallring är smärtsamt eftersom varje sak utgör en nod i våra liv och våra relationer. Mycket kan kasseras utan att vi reflekterar över det. Det är det vi kategoriserar som sopor och avfall. Vad om räknas som sopor har mindre att göra med vad det verkligen är, och mer med vilka relationer vi har utvecklat till det. Sopor kan kategoriseras som allt det vi gör oss av med innan vi utvecklat en relation till det. Gallring däremot är en process som reglerar hur vi väljer och väljer bort saker vi har en relation till, må den vara utvecklad över en längre tid eller påtvingad.

Eftersom gallring handlar om relationer är det en känslomässig process. Att gallra bort något man ärt eller fått är en handling som inte bara berör det materiella tinget i sig, utan också alla de relationer det materialiserar. Kan jag verkligen göra mig av med den där kaffeburken som brukade stå i mitt barndoms kök? Betyder det att jag på något sätt kapar banden med det förflutna, eller sårar mina döda föräldrar? Kan jag lämna bort den här ljusstaken jag fick av min faster till en loppis? Tänk om hon ser den stå där i hyllan och börjar undra. Ska jag verkligen spara den där koppen jag fick av en person jag gjort slut med? Den är ju så fin och jag älskar den, men...är det rimligt att jag behåller den samtidigt som jag inte vill veta av människan som gav den till mig? Den där stenen jag hittade på stranden när jag var ledsen, ska jag spara den? Betyder den fortfarande något för mig?

En ny ontologi

På senare år har något hänt i vår kultur. Våra värderingar kring konsumtion har förändrats. Idag ser vi framväxten av en ny ontologi – ett nytt värdesystem, där både gallring och återbruk värderas högt. Men det är en komplicerad ekvation. Å ena sidan bör vi bekämpa ackumuleringen av ägodelar. Att kunna gallra har blivit en dygd som förknippas med värden som hållbarhet och förnuft, men också disciplin, ordning och reda – något den världsberömda organisationskonsulten Marie Kondo, kunnat tjäna en förmögenhet på. Å andra sidan har den allmänna medvetenheten om hållbarhetsfrågor gjort det till ett moraliskt dilemma att göra sig av med fungerande saker. Det viktiga har blivit att "inte samla på sig." Men, har vi verkligen slutat med det, eller har vi, som de människor vi är, bara hittat ett nytt sätt att göra det på?

Samtidigt har det skett en förskjutning i konsumtionsmönstren. Det har blivit status att fynda, rota och hitta det värdefulla i det andra valt bort. Det har självklart alltid funnits människor som gjort detta, men idag ser vi att det blivit ett dominerande inslag i mainstreamkulturen. Instagram-konton flödar över av torp fyllda med arvegods och loppisfynd iscensatta och vackert belysta. De finare auktionerna har hittat fram till medelklassens konsumtionsmönster och finns tillgängliga på nätet. Att hitta utvalda saker, gärna med en historia, och helst återbrukade, har blivit det finaste vi kan göra i denna nya ontologi. Att fynda bland det andra valt att avstå har blivit en prestation. En ny identitetsmarkör.

Kultur är komplext. Kultur får oss att tänka att det vi gör är rätt, naturligt, rationellt, och gott. Men det är aldrig hela sanningen – eftersom kulturer är skapade värdesystem är det aldrig så enkelt. Även denna ontologi, som förespråkar hållbarhet, handlar fortfarande om konsumtion. Vi är fortfarande involverade i samma process som vid tandborstköpet. Vi gör val som handlar om värderingar. Det är ett mycket litet urval av just arvegods som passar i det instagramflöde som berättar för världen vilka vi är eller vill vara – ofta så lite att man måste komplettera och köpa mer. Nu är allmogeskåpen välkomna in i värmen, men i källarförråd och på soptippar ligger det fortfarande högar av onämnbare saker som vi inte passar in (ännu) – som ligger bortvalda och i utkanten av vår ontologiska väv av status och relationer. Sopberget finns kvar. Och det skaver.

Det ligger också i ontologins beskaffenhet att tingen breder ut sig i samhällskroppen och reflekterar andra värderingar. Gallring och fyndande är inte bara saker vi gör, de ger också uttryck för sociala relationer, makt, och ojämlikhet. Fyndandet regleras hårt, inte bara av marknaden genom prissättningar, utan också av andra handlingar. En del fyndande är högstatus, annat är lågstatus eller olagligt – och kan t.o.m. upplevas som skrämmande. Medan medelklassen finfyndar på loppisar och i vintagebutiker, reglerar vårt samhälle tillgången till fynd för de som verkligen behöver dem. Devisen: "One man's trash is another man's treasure" gäller inte alla. Återvinningcentralerna, deras regelverk, i kombination med våra kulturella normer och förväntningar reglerar hur vi får lov att ta för oss. De mindre återvinningsstationerna som ofta ligger obebakade i samhällets geografiska periferi längs en väg eller i ett in-

dustriområde, har på senare år blivit till ett omstritt gränsland där folk säger sig uppleva "otrygghet" då de stöter på andra, mindre privilegierade som vill ta för sig direkt av det bortkastade överflödet. Det är svårt att hitta en starkare bild för vårt samhälles gränsdragningar och regleringar av hur vi får lov att förhålla oss till det utgallrade.

Att gallra en konstsamling

Men vad händer när detta komplexa system av värderingar, förståelse, egenskaper, mening och samband möter en konstsamling? Kan man gallra i en sådan? Och kan man gallra i en offentligt ägd samling? Till skillnad från de återkommande utrensningarna av privata förråd och vindar, med regelbundna turer till kretsloppsparken, uppfattas gallring av ett museum eller en offentlig konstsamling som våld på någon form av grundläggande princip. Det är inte längre en privatsak, utan sanktionerat, och plötsligt känns det problematiskt. Men det händer. Detsamma gäller kulturhistoriska föremål och vetenskapligt insamlade material när museer får ont om plats, eller när samlingarna på andra sätt blir problematiska. Vi vill bara inte prata om det.

Konsten som kategori tillför den här ekvationen en spännande komplexitet. Konst, i likhet med ett fåtal andra kategorier, betraktas i allmänhet som ogallringsbar. Man kan bara inte slänga konst. För det "är konst." Konstsamlingar har dessutom flera ytterligare dimensioner att beakta – vi gallrar bort verket, men också dess upphovsperson, och kanske även den som med omsorg valt ut, köpt in, eller donerat det. Det är onekligen en känslomässig träskmark att gå vilse i.

Samtidigt är det märkligt att konst, som hela tiden rör sig på en extremt skoningslös marknad, kan uppfattas som ogallringsbar. Vad som ens definieras som konst regleras ständigt av hur olika kritiska ögon – agents, galleristers, kritikers, kurators, inköpare, och samlares – bedömer dess värde och egenskaper. En samling på ett museum eller hos en kommun känns som en frizon från denna ständiga och skoningslösa bedömning. Men det kan också bli som ett reservat där den fredade konsten osynliggörs och glöms bort. Om vi släpper ut verken, vad händer då?

Vad händer när verken möter världen utanför? Hur passar de in i världen? Blir de bortvalda på nytt? Är de goda nog att skyddas och bevaras? Vem bestämmer? Vår oro för vad som händer verken i mötet med världen slår an en sträng inom oss. Kanske vi identifierar oss med tingens utsatthet. Rädslan och obehaget förknippat med att väljas bort är en mänsklig erfarenhet vi alla kan relatera till – från barndomens minne av lagbildningar under idrottsstimmen i skolan, till att stå ensam och uppbjuden när andra dansar.

Men gallringens ontologi erbjuder också möjligheter. Nu kan verken få till nytt liv, ingå i nya komplexa relationer med nya människor. Och vem bestämmer egentligen deras värde? Kanske du.